

ביטחון

התרעה מחקרית, התרעת סוכנים והתרעה מכשירית: השתנות תפיסת ההתרעה בשנות החמישים*

שי הרשקוביץ, דודי סימן-טוב

מבוא

אף שמדינת ישראל לא גיבשה מעולם תורת ביטחון סדורה וכתובה, מקובל לראות בתפיסת הביטחון הלאומי הישראלית, שעוצבה למעשה – גם אם לא להלכה – באמצע שנות החמישים, תפיסה העומדת על שלוש רגליים: ההרתעה, ההתרעה וההכרעה. ההתרעה נועדה לאפשר למדינת ישראל ולצה"ל להתקיים בתנאים אסטרטגיים ייחודיים, שכן היא אפשרה – או נועדה לאפשר – את קיומו של מענה צבאי המורכב משני דרגים: כוחות סדירים וכוחות מילואים.

אין חולק על כך שכיום שירותי הביון של ישראל רואים בהתרעה את אחת ממשימותיהם הראשיות, אבל אין תמימות דעים בנוגע לתקופה שהחלה גישה זו למשול בשיח הביטחון הישראלי. יש הטוענים שלמן הקמתה הוגדרה משימת ההתרעה כמשימה העליונה (או למצער, אחת המשימות העיקריות) של מערכת המודיעין הצבאית. אחרים טוענים כי אף שהצורך בהתרעה צף ועלה למן ראשית ימיו של צה"ל, הוא נותר עמום ולא הגיע לכדי 'מעמד עליון של פרדיגמה מכוננת בעלת ממדים תאורטיים ומעשיים עד שתהווה את 'קו ההגנה הראשון של צה"ל'¹ וכי הוא נעשה משימה עיקרית רק מאוחר יותר, לאחר 'פרשת רותם' (ראו להלן), ובעיקר לאחר מלחמת יום כיפור.

בשיח האקדמי על ההתרעה בשנותיה הראשונות של המדינה בולט יגאל שפי, מי שפרסם בשנת 2008 מחקר מקיף על 'פרשת רותם' – כישלון אגף המודיעין של צה"ל (להלן: אמ"ן) בזיהוי מוקדם של כניסת כוחות צבא מצריים לסיני בפברואר 1960.² במחקר

* ברצוננו להודות לעמיתינו במכון לחקר המודיעין באגף המודיעין בצה"ל, ובייחוד לעומד בראשו, ד"ר עמוס גרנית, על תרומתם למאמר.

1. דב תמרי, 'המילואים: תופעה ישראלית ייחודית', עבודת דוקטור, אוניברסיטת חיפה 2007 (להלן: תמרי, 'המילואים'), עמ' 242.

2. יגאל שפי, ההתרעה במבחן: פרשת רותם ותפיסת הבטחון של ישראל 1957-1960, משרד הביטחון, תל אביב 2008 (להלן: שפי, ההתרעה במבחן).

סוקר שפי את התפתחות תפיסת ההתרעה בשנות החמישים ומבחין בין שתי תקופות בהתפתחות המונח 'התרעה': לפני מבצע קדש ולאחריו. אלא שהשימוש שלו במונח 'התרעה' בעייתי, ומכאן גם מסקנותיו: הוא אינו מבחין בין סביבות 'התרעה' – לכל אחת מהן משמעות מושגית ותפקודית אחרת – ומתייחס אל ההתרעה כאל מקשה אחת. כפועל יוצא טענותיו אשר למהות ההתרעה בשנות החמישים נותרות כוללניות במידת רבה. בחינת המונח 'התרעה' באופן שאינו מבחין ומבדיל מבחינה תפיסתית בין סביבות ההתרעה, כמו שעשה שפי, אינה מאפשרת לנתח ניתוח מעמיק את תפקיד ההתרעה בשיח האסטרטגי והאופרטיבי-מבצעי בצה"ל.

מאמר זה הוא ניתוח היסטורי עכשווי המשתמש בכלים מושגיים עדכניים, המשכללים את הדיון בהתרעה ומחלצים אותה מקביעות כלליות, והוא מאפשר לעמוד בדיוק רב יותר על מגוון תפקודיה ועל התמורות שחלו בה בשנות החמישים. ניתוח סוגיית ההתרעה בשנות החמישים מתבסס על מבנה מושגי המבחין בין שלוש סביבות התרעה: אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית, כמו שיפורט בהמשך הדברים. חידוש וחידוד מושגי זה הכרחי, שכן הוא מאיר באופן מדויק יותר את השיח המודיעיני על סוגיית ההתרעה שהתקיים בשנות החמישים.

לפנינו שלוש טענות עיקריות: הראשונה, בשנות החמישים לא הייתה באמ"ן הבחנה תפיסתית בין סביבות ההתרעה השונות ובין התהליך השונה שהן אמורות לחולל, דבר שסרב לא את השיח שניהל המודיעין הצבאי עם גורמי המבצעים והקשה עליו. השנייה, עד מבצע קדש הסדיר את המתחים שלפניהם ניצבה המערכת האסטרטגית והאופרטיבית הישראלית המבנה התפיסתי שאנו מכנים 'התרעה אסטרטגית'. לאחר המבצע לעומת זאת – בעקבות התפתחויות גאו-אסטרטגיות ושינויים ביכולות האיסוף של אמ"ן – הסדירה את מתחי המערכת 'ההתרעה האופרטיבית'. השלישית והאחרונה, את התנהלות אמ"ן ב'פרשת רותם' יש לראות כתקלה מקומית (אמנם חשובה), אך בוודאי לא ככשל מערכתי.

נפתח בדיון כללי בנוגע לתפקיד ההתרעה בתפיסת הביטחון של ישראל, ומשם נמשיך לדיון שיציג את המבנה המושגי שאנו נשענים עליו. את המסגרת התאורטית הזאת נשווה אל השיח המושגי שהתקיים באמ"ן בשנות החמישים, ומשם נמשיך לדון בתפקיד ובתפקוד של ההתרעה האסטרטגית והאופרטיבית בתקופה הנסקרת.

ההתרעה כציר ראשי בתפיסת הביטחון של ישראל

כאמור למעלה, מקובל לטעון שרוב שנותיה של מדינת ישראל הושתתה תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל על שלושה יסודות: הרתעה, התרעה והכרעה. בבסיסה עמדו שתי הנחות יסוד: ראשית, ישראל צריכה להתייחס אל הסכסוך עם העולם הערבי כנתון, ללא קשר למידת הסיכוי לפתורנו בעתיד הקרוב או הרחוק. שנית, לנוכח נסיבות אלו ולנוכח שולי הביטחון הצרים של ישראל, בשל היעדר עומק גאוגרפי ונחיתות כמותית דמוגרפית, עליה

לתת עדיפות לשיקולי ביטחון.³ במסגרת זו נועדה ההתרעה לתת מענה לסכנת המלחמה המתמדת – מתמדת לא רק משום שמלחמה עלולה הייתה לפרוץ בכל עת, אלא בשל עובדת קיומם הקבוע של אויב או קבוצת אויבים שבכוונתם להשמיד את מדינת ישראל ושלצורך כך הם מקיימים כוח צבאי סדיר גדול המתפתח ומתעצם.⁴ ההרתעה נועדה למנוע יזמות מלחמתיות ערביות נגד ישראל, ומטרת העוצמה הצבאית של ישראל, על פי תורת הביטחון, הייתה להרתיע את מדינות ערב מלצאת למלחמה נגדה. כאשר ההרתעה אינה מספקת, עוצמתה הצבאית של מדינת ישראל נועדה להכריע את אויביה מתוך גביית מחיר כבד ורב ככל האפשר,⁵ לא רק כדי להשמיד כמה שיותר את צבא היריב, אלא גם כדי להבהיר לו שלא יוכל לגבור על צה"ל בדרך המלחמה ושעל פעולות התקפיות ישלם מחיר כבד, ובכך למנוע מלחמות עתידיות.⁶ כלומר אף שתפקיד ההרתעה למנוע מלחמה, תפקיד ההרתעה להצביע על השלב שההרתעה נכשלת בו ומלחמה עומדת לפרוץ; וההכרעה היא שלילת כושר הלחימה של צבאות ערב בקרב, לאחר כישלון ההרתעה.⁷ ההרתעה נועדה אפוא לאפשר את קיום הקונסטלציה האסטרטגית הייחודית של מדינת ישראל מול אויביה: היא אפשרה את קיומו של המענה הצבאי הישראלי בכך שהייתה חוליה מגשרת הכרחית בין הדרג האסטרטגי הראשון, המבוסס על כוחות סדירים, ובין הדרג האסטרטגי השני, המבוסס על כוחות מילואים.

ההתרעה – מסגרת מושגית

כדי לחדד את הדיון בסוגיית ההתרעה, כמו שהשתקפה בשיח הצה"לי בשנות החמישים, אנו מציעים אבחנה מושגית בין שלוש סביבות התרעה, המתייחסות כל אחת למצב עניינים ייחודי לה ושלכל אחת תכלית ותהליך שהיא אמורה לחולל. הבחנה זו יונקת מתחום הידע הצבאי-מערכתי שנוצר בשנות השלושים בברית המועצות והופיע במערב משנות השמונים ואילך. ידע זה הגדיר מחדש את סביבות הפעולה ואת תחומי הידע הצבאיים המסורתיים (אסטרטגיה וטקטיקה) והעמיד במרכז רעיון חדש – אמנות מערכתית (Operational Art).⁸

3. דן הורוביץ, התפיסה הישראלית של בטחון לאומי, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1973, עמ' 2.
4. אביעזר יערי, 'הערכת מודיעין בתנאים הייחודיים של מדינת ישראל', בתוך: צבי עופר ואבי קובר (עורכים), מודיעין ובטחון לאומי, מערכות, תל אביב 1998, עמ' 213.
5. אריאל לויטה, הדוקטרינה הצבאית של ישראל: הגנה והתקפה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1988, עמ' 36-37.
6. ישראל טל, בטחון לאומי: מעטים מול רבים, דביר, תל אביב 1996, עמ' 61.
7. אבי קובר, 'הכרעה אסטרטגית – האם אבד עליה הקלח?', בתוך: תפישת הבטחון הישראלית – עיון מחדש (סיכום יום עיון), אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 1998, עמ' 33.
8. סקירה מקיפה של התפתחות רעיונית זו ראו בתוך: עמוס גרנית, 'התפתחות רעיון המודיעין במרחב האמריקני', עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 2006. שמעון נווה, אמנות המערכה: התהוותה

לפי גישה זו, בסביבה המדינית-אסטרטגית אומות מגדירות את תפיסת עולמן, את יעדיהן ואת המדיניות להשגתן; ואילו הסביבה הטקטית היא סביבת הפעולה, כלומר היא נוגעת לממדים הפיזיקליים-מכניים של ההתרחשות הצבאית. עם הזמן הופיעה – תחילה בברית המועצות ומאוחר יותר במערב – גם סביבת הביניים – הסביבה המערכתית-אופרטיבית, שבמסגרתה הממסדים הביטחוניים מכוננים את החשיבה ואת העשייה באמצעות פיתוח תפיסות וגיבוש מערכות צבאיות ותכניות אופרטיביות שנועדו ליישמן.⁹ ההתרעה האסטרטגית נועדה להצביע על שינוי בתנאים ובנסיבות המעצבים את המטרות הלאומיות ואת האמצעים הצבאיים להשגתן, וכפועל יוצא על שינוי בהבנות הקיימות בנוגע למציאות. עליה להצביע על הצורך לעצב מחדש את הדיון האסטרטגי, ובכלל זה להגדיר מחדש את השחקנים הרלוונטיים, את הגיונותיהם, את דרכי הפעולה האפשריות, את המתחים, את הסיכונים ואת ההזדמנויות. התהליך שהתרעה זו נדרשת להניע הוא דיון ברמת המדינה שיחייב יצירה של מסגרת תפיסתית ומערכת הבנות אסטרטגיות חדשות. ההתרעה האופרטיבית נועדה לאפשר את התפיסה המבצעית, ולכן היא אחד היסודות של אותה תפיסה. עליה להצביע על התרחשות מסוימת באופן שיאפשר להוציא לפועל תכנית מבצעית; או לדון מחדש בתכנית קיימת אם ההתפתחויות מסמנות פגיעה בהנחות היסוד או בהיגיון בבסיס התכנית. במילים אחרות, ההתרעה האופרטיבית היא רכיב של התפיסה המבצעית: תפקידה להצביע על סוג מסוים של התהוות או התרחשות שזיהויין אקוטי לתפיסה המבצעית, ומטרתה לאפשר מהלכים אופרטיביים כמו גיוס כוחות. ההתרעה הטקטית נוגעת לסביבה שעניינה ממדים פיזיים ומוחשיים, ממוקדי זמן ומקום, הקושרים ידיעה ופעולה לפיזיקה, לזמן ולמרחב. מדובר בהתרעה בדבר פעולה מוחשית קונקרטית, מוגבלת בזמן ובמרחב, המחייבת היערכות מקומית לקראתה.

ניסיונות להסדרה מושגית באמ"ן

עד לאחר אמצע שנות החמישים לא עסק אמ"ן בהסדרה מושגית שתגדיר מהי בדיוק ההתרעה ומה ההבדל בין סביבות ההתרעה השונות. בה בעת, מתוקף העיסוק המתמשך בהתרעה, התחוור באופן אינטואיטיבי כמעט שקיימות סביבות התרעה הנבדלות זו מזו – האחת נוגעת בממדים אסטרטגיים ומופשטים, והאחרת בממדים טקטיים ומוחשיים יותר. בשנות החמישים נסמך עיקר שיח ההתרעה של אמ"ן – כמו שמשקף בתכוננים האופרטיביים – על יכולתו הפוטנציאלית של האויב לבצע מהלך מלחמתי, ללא קשר

של מצויינות צבאית, מערכות, תל אביב 2001 (להלן: נווה, אמנות המערכה); וכן ראו בתוך: Ariel Levite, *Intelligence and Strategic Surprise*, Columbia University Press, New York, 1987.

9. על ההתפתחות ההיסטורית של הסביבה המערכתית בחשיבה הצבאית, הסובייטית והמערכתית ראו בתוך: נווה, אמנות המערכה.

לשאלה אם בכוונתו אכן לבצעו. השיח שניהל אמ"ן עם גורמי התכנון והגורמים המבצעיים על שאלת לוחות הזמנים שבהם יוכלו כוחות האויב לצאת ממצב השגרה ולהיכנס למצב לחימה (הגנתי או התקפי) ומשך הזמן הדרוש לצה"ל כדי להיערך למצב החדש – שיח זה הוא ביטוי להתמקדות במובנים המכניסטיים של ההתרעה: מצד אחד חישובי זמן ומרחק של צבאות האויב ומן הצד האחר חישובי זמן ומרחק של משך הידרכותה של המערכת הישראלית לקראת מלחמה (בדגש על גיוס כוחות המילואים).¹⁰

ביוני 1956 הנחה דוד בן-גוריון את עוזרו שאול אביגור לבדוק את מבנה קהילת המודיעין ואת תפקודה. התייחסותו של אביגור לסוגיית ההתרעה בדוח הסופי שהעביר לבן-גוריון סימנה תזווה מדיון מכניסטי ביכולות האויב לדיון בכוונותיו. לשיטתו של אביגור, בשנים האחרונות נכשל אמ"ן באופן סדרתי באיתור התרחשויות אסטרטגיות (אביגור התייחס בעיקר לעסקת הנשק הצ'כית, להלאמת תעלת סואץ ולהתגברות פעולות ההסתננות ממצרים ומירדן – הפדאא'יון). מסקנתו הייתה שעל אמ"ן להשתפר במידה ניכרת בממד שאנו מכנים 'ההתרעה האסטרטגית' (אביגור עצמו כינה אותה 'התרחשויות והחלטות מדיניות והכנות צבאיות'¹¹). אביגור ציין שבסביבה האופרטיבית ובסביבה הטקטית הפגין אמ"ן יכולת התרעה טובה, אבל סייג זאת בקביעה שיכולת זו טובה בכל האמור להתרעה במובנים הצבאיים, אבל לא להתרעה מפני התקפות הפדאא'יון. כך או כך, השיפור הדחוף ביכולת ההתרעה האסטרטגית, לשיטת אביגור, טמון ביכולת לקבל מידע מהדרג הבכיר של מקבלי ההחלטות של היריב באמצעות יצירת נגישות איסופית:

מסקנתי היא [...] שבשטח זה יש עוד מקום למאמצי שיפור ניכרים. קשה להניח שנגיע לכושר אתראה מספק מבלי שנחדיר מששנים הגונים למרכזי ההכרעות המדיניות והצבאיות של ארצות ערב, ולכך יש לחתור. חשיבות הדבר גוברת והאיל ובציבורים העוינים הסובבים אותנו פועלים לעתים גורמים פסיכולוגיים אי-רציונאליים ורחפים פתאומיים.¹²

כמה חודשים לאחר מכן ניסה ראש אמ"ן אלוף משנה יהושפט הרכבי¹³ להסדיר בעצמו את סוגיית ההתרעה באופן מושגי, שכן ראה בה עניין עיקרי בתפיסת הביטחון. ככל הידוע לנו, מדובר באחד הניסיונות החלוציים לרון במתודולוגיה של המונח 'התרעה' ובתפקידיה השונים. מתוך כלל משימות ההתרעה המונחות לפתחו של אמ"ן, התמקד הרכבי בהתרעה למלחמה. הוא הבחין בין שלושה סוגים של התרעות: התרעה מחקרית, מערכת התרעה של סוכנים והתרעה מכשירית. לדברי הרכבי, ההתרעה המחקרית נועדה להצביע על

10. תמרי, 'המילואים', עמ' 232.

11. אביגור, ש', 'תזכיר על שירותי הביון במדינה', ינואר 1957. פורסם בתוך: שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 273 (להלן: אביגור, 'תזכיר').

12. שם.

13. באותה עת היה ראש אמ"ן יהושפט הרכבי אלוף משנה, ועם הזמן מונה לאלוף.

כוונה כללית של האויב לצאת למלחמה בלי להגדיר מועד מדויק. התרעה כזאת תתבסס על הכנות ברובד הפוליטי והציבורי ('התפתחות פוליטית של אטמוספירה מלחמתית'¹⁴) ועל צעדים צבאיים מערכתיים דוגמת רכש, הגדלת מלאי ושינויים במתכונת ההדרכה ואימונים. הרכבי ראה במערכת ההתרעה של הסוכנים מערכת שנועדה להצביע על החלטה מדינית וצבאית לביצוע פעולה צבאית, על הכנות מבצעיות ועל תזוזת כוחות אל החזית. ההתרעה המכשירית לשיטתו פירושה מתן התרעה על תזוזות טקטיות של כוחות אויב, שאותה יש להשיג בעזרת מכשירי מכ"ם. אף שסבר שהתרעה מכשירית זו מוגבלת לרובד הטקטי בלבד, הוא טען שהיא המדויקת ביותר:

בארצות אחרות הנוהג הוא לציין את משך ההתרעה כמשך ההתרעה המכשירית¹⁵ בלבד. כך נוהגים כיום האמריקנים. חושבני שכל קביעת משך אחר היא שרירותית לגמרי, אין בה כל ערובה, היא מיוסדת על הערכה כללית שברגש שאינה ניתנת לחישוב, ולרוב מהווה מין מספר מתודי לצרכי התכנון.¹⁶

נעמיד מסגרת זו אל מול המסגרת המושגית שהצענו. מה שהרכבי כינה 'התרעה מחקרית' חופף פחות או יותר את המונח 'התרעה אסטרטגית'; מה שכינה 'התרעה של סוכנים' קשור לרובד הטקטי יותר; ו'ההתרעה המכשירית' היא התרעה טקטית במלוא מובן המילה. עולה מכאן שלהתרעה האופרטיבית כהגדרתה למעלה לא התייחס הרכבי כלל. 'התרעת הסוכנים' בעיני הרכבי אינה קשורה בהכרח לתפיסה מבצעית: היא מונח מודיעיני הבא לידי ביטוי ב'סימנים מעידים' למתקפה, ואיננה רכיב בתפיסה המבצעית של צה"ל באותם ימים. בכל הנוגע למידע ההתרעתי הבחין הרכבי בין 'התרעת הסוכנים' ובין ההתרעה 'המכשירית' בהתאם לסוג החיפוש האיסופי שהביא את המידע.¹⁷ את ההתרעה 'המחקרית', לעומת זה, הגדיר בהתאם לפרשנות המחקרית על ההתפתחויות בקרב נושא המחקר. במובן זה המסגרת המושגית של הרכבי שונה מזו שהצגנו אנו, שכן הרכבי לא העמיד במוקד החלוקה לסביבות ההתרעה את תפקיד ההתרעה ואת מה שהיא אמורה לחולל ולאפשר. בסביבה האסטרטגית הוא קבע את מהות ההתרעה בהתאם למידע שהיא עוסקת בו, ובסביבה הטקטית בהתאם לחיפוש האיסוף.

מאוחר יותר, בין היתר לנוכח התפתחות מאפייני השיח המודיעיני והמבצעי שנסכו על שאלת יכולתו או חוסר יכולתו של אמ"ן לחזות פתיחה במלחמה, חידד הרכבי את דעתו בנוגע למגבלות העקרוניות של ההתרעה המודיעינית בכלל ושל יכולת החיזוי בפרט, וחזר והזהיר שיכולת החיזוי מוגבלת מעצם טבעה. כך למשל כתב למנהל בית הספר הגבוה למודיעין:

14. אמ"ן, 'ללא נדון', 7.1.1957, ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), 1624/765/2004.

15. התרעה מכשירית – התרעה המושגת על ידי מכשירי מכ"ם.

16. ראו הערה 14 לעיל.

17. חיפוש איסופי – בשנות החמישים רווחו שתי שיטות איסוף עיקריות: יומינט, כלומר מודיעין באמצעות מקורות אנושיים; וסיגינט, כלומר מודיעין הנשען על האזנה לתקשורת האלחוטית של האויב.

האמריקאים נוהגים להגריר את תפקיד המודיעין — to reduce uncertainty. נראה לי שניסוח זה קולע למטרה. המודיעין תפקידו להמציא לקברניט ידיעות והערכות אשר מפחיתות עבור הקברניט את הבלתי ידוע [...] חושבני שהגדרה זו היא טובה באשר איננה מציגה מטרה שרק לעתים מאוד רחוקות ניתנת להשגה, ומתוך כך זו הגדרה מציאותית לגבי מה שהמודיעין עושה.¹⁸

הרכבי אף השכיל ליצור זיקה בין המונח 'התרעה' ובין התפיסה האופרטיבית ועמד על המתח האופרטיבי שמקורו באפשרות שצבאות מדינות ערב ייערכו על הגבול בלי לנקוט יזמה התקפית (כמו שאירע פעמים אחדות לפני מבצע קדש); במצב כזה יישחק הפוטנציאל של אמ"ן להתריע, שכן כוחות האויב יוכלו לצאת למתקפה בהפתעה. במילים אחרות, הדיון התאורטי של הרכבי, חלקי וראשוני ככל שיהיה, הכיר במגבלות ההתרעה בכלל הסביבות — כל סביבה ומגבלותיה היא — והכיר בעובדה שבתנאים מסוימים ההתרעה תאבד ממובנה ומתוכנה ולא תאפשר להוציא לפועל את התכנון האופרטיבי, כל עוד זה נשען על ההנחה הבסיסית שדרושה התרעה של כמה ימים לפני פרוץ מלחמה.

ביוני 1959 הנחה הרמטכ"ל חיים לסקוב את אמ"ן לקיים עבודת מטה מקיפה לבירור יכולתו לספק התרעה.¹⁹ התוצר הסופי — מסמך עב כרס, ככל הנראה עבודת המטה המקיפה והמעמיקה ביותר שבוצעה באמ"ן עד אז — פורסם כחודש ימים לאחר 'פרשת רותם', שבה כאמור לא הצליח אמ"ן להתריע על כניסתם של כוחות צבא מצריים אל סיני (פברואר-מארס 1960).²⁰

בראשית הרוח הניחו מחבריו תשתית מושגית להבחנה בין שתי סביבות התרעה: התרעה כללית, שהיא 'האות שינתן על-ידי ראש אמ"ן לרמטכ"ל כתוצאה מידיעות על כוונות ופעילות של האויב שיש בהן משום איום על בטחון המדינה (והמחייבות גיוס כוחות)'; והתרעה מבצעית, שהיא 'האות שינתן על-ידי ראש אמ"ן לרמטכ"ל על מתקפת אויב צפויה, ביבשה באוויר ובים, מועדה וכיוונה ויעדה'.²¹ הגדרות אלו עוסקות אך ורק ברובד האופרטיבי ברובד הטקטי: ההתרעה הכללית מצביעה על היערכות מערכתית של האויב למלחמה ומחייבת גיוס והיערכות של כוחות, ולכן תואמת פחות או יותר את מה שכינינו 'התרעה אופרטיבית'; וההתרעה המבצעית נוגעת להצבעה קונקרטית על עיתוי ועל מיקום

18. אמ"ן, 'הגדרת תפקיד המודיעין', 6.8.1958, א"צ, 400/765/2004.

19. אמ"ן, 'נושא ה"התראה": דו"ח הוועדה', מארס 1960, א"צ 2316/765/2004.

20. בגיחה אווירית שביצע צה"ל בתאריך 24.2.1960 התברר שרוב צבא מצרים נפרס בטווח של כמה עשרות קילומטרים מגבול ישראל, שעה שמולו היו ערוכים כמה עשרות טנקים ישראלים בלבד. מהלך זה היה הפתעה רבתי, אף שבידי אמ"ן הייתה התרעה ברבר כוונתם של המצרים להכניס כוחות צבא לסיני כדי להרתיע את ישראל מלתקוף את סוריה. בעקבות המידע החדש החליט הרמטכ"ל לגייס גיוס מילואים חלקי ולתגבר מיד את המערך הצה"לי במרחב. בעקבות מהלכים אלה גברה המתחנות באזור, והיא התפוגגה רק לאחר חזרתן של רוב יחידות צבא מצרים לכסיסיו במרחב תעלת סואץ. הפרשה קיבלה את הכינוי 'פרשת רותם'.

21. ראו הערה 19 לעיל.

המהלך המאיים של היריב, והיא תואמת פחות או יותר את מה שכינינו 'התרעה טקטית'. במסמך הוצגה גם שורת 'סימנים מעידים' בתחום שכונה 'הכנות מדיניות למלחמה', וגם הם נגעו לרובד ההתרעה האופרטיבית. בה בעת הובעה במסמך ההנחה שהיכולת להעניק התרעה אופרטיבית נשענת על ידע ועל הבנות אסטרטגיות שגובשו עוד לפני המשבר. עוד שני עניינים מושגיים שנדונו במסמך היו 'מרחב ההתרעה' ו'תכלית ההתרעה', והם הוצגו כקשורים זה לזה. 'מרחב ההתרעה' הוא 'מרחב זמן שיאפשר גיוס כוחות חי"ר ושריון לפחות כדי בנין מערך בלימה'; ו'תכלית ההתרעה', לפחות בהקשר של המסמך, היא 'מתן שהות לגיוס והערכות הכוחות של צה"ל במועד משהחל האויב נע לשטחי כינוס למתקפה'.²²

ועדת ההתרעה הגבילה את עצמה לדיון ברובד האופרטיבי וברובד הטקטי, ועיקר עיסוקו של המחקר היה בעניינים הקשורים לאיסוף המודיעיני ברבדים אלה. בה בעת בדוח הוועדה הייתה ההתייחסות אל סוגיית ההתרעה המודיעינית קשורה קשר הדוק לתכלית המבצעית או לתפיסה האופרטיבית. עניין זה בא לידי ביטוי בהתייחסות הנרחבת למשמעויות הנגזרות מהערכת יכולותיו המבצעיות של האויב. הוועדה אמנם ציינה את מגבלות היכולת להתריע וציינה – ככל הנראה בהשראתה של 'פרשת רותם' – שייכתן מצב שבו המצרים יחזיקו זמן ממושך כוחות על גדות תעלת סואץ, וההתרעה תישחק; אבל בה בעת טענה: 'הימצאות תצפיות וסוכנויות איסוף בתוך הכוח והפעלת כל האמצעים המודיעיניים האפשריים עשויים להגדיל משך ההתראה המבצעית'.²³ לחברי הוועדה היה ברור שקיימים אמצעי איסוף שיופעלו רק לאחר קבלת 'התרעה כללית' ושהיכולת להאריך את לוחות הזמנים של ההתרעה 'המבצעית' תלויה ביכולת לספק 'התרעה כללית'. בה בעת היו מחברי המסמך ערים לעובדה שאולי לא יהיה אפשרי לספק 'התרעה כללית'. את הפתרון לבעיה זו מצאו מחברי הוועדה בהגדלת הכיסוי האיסופי ובשיפור נוהלי העבודה, עיבוד המידע והדיווח באמ"ן.

ההתרעה עד מבצע קדש

לאחר מלחמת העצמאות ניצבה ישראל דרוכה בפני האפשרות למה שכונה 'הסיכוב השני' – מתקפה ערבית עתידית על ישראל שתכליתה לשנות את המציאות הגאוגרפית אסטרטגית שנוצרה לאחר קרבות 1948-1949 ולהביא לידי השמדתה של המדינה הצעירה. כבר מגיבוש התכניות האופרטיביות הראשונות להתמודדות עם מתקפה ערבית, נקבע המונח 'התרעה' כנדבך הראשון בעקרונות ההפעלה של צה"ל; ומונח זה הופיע הן בתכנונים למגננה והן בתכנונים למתקפת מנע, שנתפסו כעשויים להתממש רק בהינתן

22. שם.

23. שם.

התרעה מוקדמת. צדק שפי בציינו שהמתכנן הצבאי ראה בהתרעה המוקדמת פיצוי על מגבלות הכוח של הצבא הצעיר, ואת הדבר שיאפשר את ביצוע התכנונים האופרטיביים – אם למגננה ואם למתקפה.²⁴ בה בעת, כמו שנראה בהמשך הדברים, מדובר היה בעיקר בהתרעה ברובד האסטרטגי, ולא בהתרעה ברובד האופרטיבי.

עד שנחשפה עסקת הנשק הצ'כית הניח אמ"ן – ודעתו התקבלה על דעתו של הדרג המדיני והצבאי הבכיר – שלא צפויה מלחמה ביזמה ערבית.²⁵ אכן, אמ"ן זיהה את מגמות ההתעצמות של הצבאות הערביות, ועבודות מחקר שנערכו במחלקת התכנון באג"ם זיהו את הפוטנציאל של מדינות ערב לשנות את יחסי הכוחות הצבאיים בינן ובין ישראל. אבל בה בעת הייתה ההנחה שבצירוף הנסיבות האסטרטגי פניהן של מדינות ערב אינן למלחמה בשנים הקרובות. כזכור, הנחה זו אפשרה לבן-גוריון לקצץ את כוח האדם של צה"ל במידה ניכרת, ומאוחר יותר תרמה להחלטתו לפרוש זמנית מהחיים הפוליטיים. עד שנת 1955 הייתה אפוא הנחת העבודה – שנשמכה על הערכת המודיעין – כי מדינות ערב לא יצאו למלחמה יזומה בעשור הקרוב (עד שנת 1965), אף שלא נשללה האפשרות שמלחמה נגד מדינה ערבית אחת עשויה לפרוץ ללא תכנון מוקדם בשל הידרדרות בגבול, כלומר ללא התרעה מוקדמת; וכי אם תתמהמה ישראל בהשגת הכרעה צבאית, יצטרפו לעימות מדינות נוספות.²⁶ ההנחה השגורה הייתה שאם ישתנו נסיבות אלה, ידע אמ"ן להתריע על כך בזמן. הערכת המודיעין השנתית לשנת 1953-1954 קבעה אפוא כך: 'לכוחו של המודיעין של צה"ל להתריע מבעוד מועד על בוא התקפה במקרה יזום, וכן בכל מקרה של החרפת התלקחות עד כדי סיכוב שני. אין להניח כי יעלה בידי מדינות ערב להסתיר את התכונה הכללית לקראת "מקרה הכל"'.²⁷

ברובד האופרטיבי ההנחה בבסיס התכנונים המבצעיים היתה שמדינות ערב הן שיפתחו במלחמה. עניין זה העמיד מול המערכת הצבאית שלוש אפשרויות: הראשונה, להחזיק את הכוח הסדיר בכוננות מידית כל העת; השנייה, להחזיק בקביעות כוחות מילואים, נוסף על הצבא הסדיר; והשלישית, לגייס במהירות מילואים כדי לבלום מתקפה ערבית.²⁸ ברי שמהבחינות הפוליטית, הביטחונית, האידאולוגית, הכלכלית והמבצעית נבחרה האפשרות השלישית, וכדי לאפשר נחוצה הייתה התרעה מודיעינית מוקדמת שתאפשר לצבא

24. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 21-24.

25. כרבני בן-גוריון בשנת 1949. יואב גלבר, צמיחת החבצלות: המודיעין בשנות המדינה הראשונות

1949-1953, מפקדת קצין מודיעין ראשי, 1998, עמ' 1441.

26. א"צ, תיק איסוף של המאמר 'התרעה מחקרית, התרעת סוכנים והתרעה מכשירית: השתנות תפיסת ההתרעה כרכיב אסטרטגי ואופרטיבי בשנות החמישים', אמ"ן, 'הנחיה לתכנון אופרטיבי', 1955.9.27.

27. אמ"ן, 'הערכת מודיעין שנתית – מקרה "הכל" שנת 1954', דצמבר 1953, א"צ 107/535/2004.

28. א"צ, תיק איסוף של המאמר 'התרעה מחקרית, התרעת סוכנים והתרעה מכשירית: השתנות תפיסת ההתרעה כרכיב אסטרטגי ואופרטיבי בשנות החמישים', אג"מ/תכנון, 'תזכיר ראש אג"מ/תכנון – הערכת העצמה והמצב הבטחוני של מדינת ישראל 1952/53', 1952.10.28.

לגייס כוחות במועד. אלא שההכרה במגבלות יכולתו של המודיעין להתריע בזמן, למרות חשיבותה לתכנון המבצעי, הביאה לידי כך שבתכנית המבצעית העיקרית של צה"ל – 'תכנית לביא' – הוצגו שלושה תרחישים, ששניים מהם מניחים התרעה אופרטיבית חלקית: הראשון, מקרה 'כפיר', שבו ישראל מופתעת וצה"ל נאלץ לבלום מתקפה לפני שהספיק להשלים את היערכותו למגננה; השני, מקרה 'שחל', שבו ישראל פותחת במתקפת מנע לפני פתיחת מתקפה ערבית; והשלישי, מקרה 'אריה', שבו ניתנה לישראל התרעה בעוד מועד, וצה"ל נערך להגנה כמתוכנן.²⁹

שפי התייחס אל ממד ההתרעה וההפתעה בתכניות אלה כאל מקשה אחת, אבל אם נבחן מושגים אלה בהתאם לשפה המושגית שהצגנו ונקבל את ההנחה שהייתה שגורה אז, שהתרעה אסטרטגית תינתן במועד, נראה שתכנית 'כפיר' דנה במקרה שלא התקבלה התרעה אופרטיבית (ואולי אף לא התרעה אסטרטגית); תכנית 'אריה' אינה מחייבת התרעה אופרטיבית, אלא אסטרטגית בלבד, שכן היזמה ממילא תהיה בידי ישראל; ורק תכנית 'שחל' מסתמכת על התרעה אופרטיבית שתאפשר לצה"ל לגייס כוחות למגננה. אפשר אולי לטעון שהצבא מטבעו נערך להתמודד עם 'התרחיש הגרוע ביותר', אבל אנו סבורים שההנחה שלא תתקבל התרעה מודיעינית אופרטיבית, או למצער שזו לא תהיה רלוונטית, מצביעה על הכרתו של המתכנן הצבאי במגבלות יכולת ההתרעה האופרטיבית שהיה ביכולתו של אמ"ן להעמיד באותן שנים.

אנו מסכימים עם טענתו של שפי שהתכנון המבצעי הראה 'כי סוגיית ההפתעה הינה קריטית לצה"ל, הן למגננה והן להתקפה',³⁰ ואולם אנו סבורים שהקריטיות מתייחסת להתרעה האסטרטגית, ולא להתרעה האופרטיבית, שכן התכנון האופרטיבי ממילא הניח שהיא עשויה שלא להינתן. שפי עצמו מציין: 'מתכנני "לביא" לא התעמקו יותר מדי בסוגיה ההתרעתית ולפחות בסיכום הכתוב לא ירדו לחקר הסיכויים הממשיים לקבלת ההתרעה המצופה, למרות היותה כה חיונית'.³¹

רעיון שהסדיר למתכנן הצבאי את המתח האופרטיבי שהוא היה שרוי בו היה לדעתנו רעיון המתקפה היזומה, ולא ההתבססות על התרעה אופרטיבית. רעיון זה הופיע עוד קודם לתכנית 'לביא', והוא מופיע כאמור בתכנית עצמה, במקרה 'שחל'. משה דיין, בהיותו רמטכ"ל, היה מי שיישם רעיון מערכתי זה כדרך לפתור את המתח שצה"ל היה שרוי בו. יש להניח שדיין היה שותף להנחה של אמ"ן שתינתן התרעה אסטרטגית על שינוי במאזן הכוחות עם צבאות ערב ועל שינוי בנכונותן לצאת ל'סיבוב השני', אבל הוא לא נסמך על רעיון ההתרעה האופרטיבית כדבר שיסדיר את הבעייתיות האופרטיבית, אלא בחר בתפיסת המלחמה היזומה. לשיטתו, תפיסה זו היא שתוכל לגשר על הפער בין האיום

29. שם.

30. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 23.

31. שם, עמ' 24.

הצבאי המתהווה ובין היכולות המוגבלות של עיקר הכוח הצבאי – עוצבות המילואים.³² אחת השאלות העיקריות העולות בהקשר זה היא מדוע היה המתכנן הצבאי כה ספקן אשר להיתכנות קבלת ההתרעה האופרטיבית, אף שהפגין ביטחון ביכולתו לזהות תפנית אסטרטגית. התשובה לכך טמונה להערכתנו בחוסר בהירות תפיסתית בכל הנוגע להבחנה בין סביבות ההתרעה ומתוך הכרה במגבלותיהן של יכולות האיסוף. ארבע סיבות חוללו מצב תפיסתי זה: ראשית, היעדר חיץ גאוגרפי והעובדה שצבאות ערב חנו על הגבולות (לפחות מבחינה פוטנציאלית) פגעו במידה ניכרת ביכולת לתת התרעה אופרטיבית, שהרי בתנאים אלה המעבר ממצב של היערכות שגרה להיערכות חירום ומשם להתקפה עתיד להיות קצר ביותר. שנית, גורמי התכנון העריכו שכל שינוי במצב המדיני-אסטרטגי יהיה ממילא ברור. ראוי לזכור שמחלקת המודיעין הצבאי (להלן: מ"מ) הייתה כפופה בראשית דרכה לאגף המטה הכללי (להלן: אג"ם), והוא זה שהיה אמון על גיבוש הערכת המצב הכללית.³³ גם לאחר שיצאה מ"מ מאג"ם ונהפכה לאמ"ן, ראו את עצמם אנשי התכנון אחראים להערכת המצב האסטרטגית, וכנראה הם הניחו שעם אמ"ן או בלעדיו הם ידעו לזהות תפניות אסטרטגיות.

שלישית, אחת התפוקות העיקריות של אמ"ן – שבאמצעותה הוא 'הזין' את הפיקוד העליון – הייתה הערכות מודיעין אסטרטגיות. אמ"ן הרבה לעסוק בסוגיות אסטרטגיות ומדיניות, ואלה קיבלו קדימות מסוימת על פני סוגיות אופרטיביות צבאיות בכל הנוגע למגע בין אמ"ן ובין הדרג הצבאי הבכיר. אמ"ן הפגין מידה רבה של מקצועיות, הבנה וביטחון בסוגיות אסטרטגיות; וגם השיח שניהל עם גורמי התכנון נטה בכיוון זה. זו הייתה בין היתר תוצאה של ההערכה האסטרטגית שלפיה לא צפויה מלחמה. במצב אסטרטגי שבו לא הייתה צפויה מלחמה בפרק הזמן הקרוב לא גילה אמ"ן בהילות לעסוק בתחום הצבאי, אלא התייחס אליו כמחקר עומק מתמשך.

רביעית, ההתרעה האופרטיבית נתפסה – באמ"ן וכפועל יוצא גם מחוצה לו – כעניין ארעי למדי, הן בשל הבעייתיות באיסוף והמחסור במקורות איסוף טובים (באותן שנים עוד היה תחום ההאזנה בחיתוליו) והן משום שהפעלה של אחדים ממקורות האיסוף שיכלו לאפשר התרעה אופרטיבית הצריכה בעצמה קבלת התרעה, כמו מטוסי הצילום, שלא ביצעו גיחות צילום 'עמוקות' לעתים קרובות. לכן, אף ש'פיתוח אמצעי התראה והערכה,

32. תמרי, 'המילואים', עמ' 186.

33. לדוגמה אחת מני רבות ראו את הרצאתו של ראש מחלקת התכנון בשנת 1954, אלוף משנה יובל נאמן, על תורת הביטחון של ישראל. בראשי הפרקים של ההרצאה מציג נאמן תמונה אסטרטגית רחבה ביותר, ובה הערכת המודיעין לצד מסקנות ומשמעויות אסטרטגיות ואופרטיביות למדינת ישראל. א"צ, תיק איסוף של המאמר 'התרעה מחקרית, התרעה סוכנים והתרעה מכשירית: השתנות תפיסת ההתרעה כרכיב אסטרטגי ואופרטיבי בשנות החמישים', אג"מ/תכנון, 'תורת הבטחון של ישראל': ראשי פרקים למדיניות הבטחון, 1.4.1954. עותק של ההרצאה נמצא בספריית המכללה לביטחון לאומי (מב"ל).

במגמה לעמוד למפרע על עוצמתו וכוונותיו של אויב ובמגמה לשלול מאתו את העדיפות בגורמי ההפתעה והבטחון³⁴ – הודגשו כעניין עיקרי בעבודת אמ"ן, חוץ מאזכורים מעטים לא קיבלה הסוגיה ביטוי בעבודת יחידות האיסוף. גם עבודת הקת"מ ('קצין לתפקידים המיוחדים' – המפעיל מקורות אנושיים), שהיה 'מכשיר' ההתרעה העיקרי באותם הימים, נועדה להשיג התרעה טקטית ולאחר תזוזת כוחות בשלב מתקדם של נוהל הקרב של האויב. זאת ועוד, 'הפעלת סוכני קת"מ למטרות אזהרה ואתראה (כגון הודעה על תזוזת כוחות) עדיין לא מצאה פתרון מושלם [...] בכמה גזרות, עם הגברת המתיחות, עלול הקשר להנתק לכמה ימים'.³⁵

הנה כי כן נראה שמבחינת צה"ל ומבחינת אמ"ן כאחד ההכרה בחשיבותה העקרונית של ההתרעה הייתה שזורה גם בהכרה במגבלותיה.³⁶ כמוכך זה אנו מסכימים עם טענתו של שפי שההכרה בחשיבות העקרונית של ההתרעה לא עלתה בקנה אחד עם ההתנהלות הארגונית למעשה, אבל איננו מסכימים עם הסיבה שהציג. הוא טען שראשי אמ"ן אלוף משנה בנימין גיבלי ואלוף משנה הרכבי 'חזרו בשנתיים שקדמו למלחמה [מלחמת קרש] ואיששו את חשיבות ההתרעה, הן מפני מלחמה והן מתפניות ותהליכים מדיניים. להלכה הם אף השאירו בראש סדר העדיפויות של אמ"ן, אולם למעשה הופנו מעיניהם יותר ויותר לעבר המדיניות הבטחונית האקטיביסטית היוזמה [...]'³⁷ לטענתו, בתקופה שלפני המלחמה הובלטה לכאורה חשיבותה של ההתרעה, אבל לאמתו של דבר עסקה מערכת המודיעין בעיקר בסוגיית הלחמה החשאית.

ואכן, בשנת 1954 הציג גיבלי כמה תכניות שאפתניות בתחום המודיעין המבצעי, אך הוא מעולם לא זנח את משימת ההתרעה כאחת המשימות הראשיות של אמ"ן. יתרה מזאת, הוא טען שהמודיעין מטבעו עוסק ראשית דבר ועיקר בהערכה ובהתרעה. באחד המסמכים המקיפים ביותר שגיבש גיבלי בתחום 'המודיעין המבצעי' הוא התייחס בהרחבה למשימות ההערכה וההתרעה במסגרת משימות המודיעין המבצעי. לצד כל סוגיה שהמליץ 'לטפל' בה באמצעים מודיעיניים-מבצעיים, הוא כלל גם את משימת ההערכה וההתרעה. הוא ראה במשימה זו משימה עיקרית של אמ"ן, ואת תכנית המודיעין המבצעי ניסה להוסיף לצדה ולא

34. אמ"ן, אגף המודיעין ומפקדת קצין מודיעין ראשי: דוח שנתי – 1.4.1955–31.3.1955, מארס 1955.

35. שם.

36. גם מעיון בהרצאות שנשאה ראשות אמ"ן בשנים אלה בפורומים שונים עולה שגם ראשות אמ"ן עצמה לא ראתה בהתרעה את תחום העיסוק העיקרי של המערכת. ראו לדוגמה: אמ"ן, 'מבוא למודיעין – תקציר הרצאה', נובמבר 1953. אמ"ן, 'משימות המודיעין הישראלי – תקציר הרצאה', נובמבר 1953. במסמך משנת 1954 המפרט את משימות אגף המודיעין מופיעה 'הקמת מנגנון למתן התראה על כל פעילות עוינת' כיעד הראשון של אמ"ן (אמ"ן, 'אגף המודיעין – מטכ"ל/אמ"ן', ככל הנראה 1954). אבל בהוראות הפיקוד העליון מיולי 1956 סוגיית ההתרעה אינה מופיעה (מטכ"ל, 'הוראות הפיקוד העליון', 15.7.1956).

37. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 25.

במקומה. כך היה גם בהנחיה לתכנון עבודת אמ"ן שנה לאחר שפרסם את מסמך המודיעין המבצעי.³⁸ במילים אחרות, גיבלי ראה במשימות המודיעין המבצעי היגיון אופרטיבי מסוג אחר, המסוגל לסייע לצה"ל להתנהל ביעילות במצבים רוויי מתח. אמ"ן (וכן צה"ל), בעידן גיבלי ולאחריו, היה מודע למוגבלות היכולת לתת התרעה אופרטיבית, ולכן גם היה ער לעובדה שהתרעה זו אינה מסייעת לפתור את מכלול המתחים בהתנהלות האופרטיבית מול צבאות מדינות ערב. הסיבה להיעדר עיסוק מערכתי בהתרעה האופרטיבית הייתה בעיקר הערכת המודיעין האסטרטגית שמלחמה איננה עומדת בפתח ושכבידת הצורך יספק אמ"ן התרעה אסטרטגית, שבתורה תניע את העיסוק בהתרעה האופרטיבית. עיסוקו של גיבלי במשימות המודיעין המבצעי לא השפיע אפוא על מעמדה של ההתרעה (האופרטיבית) באמ"ן, וממילא ברובד זה מעמדה של ההתרעה נותר משני גם לאחר התפטרותו ובואו של הרכבי לראשות הארגון.

אי-זיהוייה במועד של עסקת הנשק הצ'כית נתפסה באמ"ן ומחוצה לו כהפתעה אסטרטגית.³⁹ לאחר איתור העסקה נתן אמ"ן התרעה אסטרטגית בדבר תהליכי ההתעצמות של צבא מצרים, המעידים על שינוי במדיניות המצרית. אמ"ן זיהה את שינוי תמונת המצב הגאוגאוסטרטגית וניתח את שורשי מדיניותה של מצרים ואת המצב האסטרטגי בראייה רחבה ('שותפות רוסית מצרית שאין לנתקה') וקבע ש'כוונת נאצר לנהל מלחמה נגדנו' ושעל ישראל לשנות את מדיניותה מול מצרים.⁴⁰ משעה שניתנה התרעה אסטרטגית ולנוכח ההחלטה לקדם את רעיון המתקפה המקדימה, נעשתה ההתרעה האופרטיבית בלתי רלוונטית, שהרי הזימה לפתיחת המלחמה עברה לידי ישראל. אמ"ן עסק לכל היותר בהתרעה טקטית, שעניינה היערכות ותנועת כוחות סמוך לחזית, בעיקר במרחבים שהצבאות הערביים היו סמוכים לגבולות ישראל.⁴¹ על כן התמקדו המאמצים של אמ"ן בתקופת ההכנות למלחמה בעיקר בהכנת המודיעין הצבאי להשתלבות במלחמה, או מה שתכנית העבודה לשנת העבודה 1956-1957 כינתה 'חיזוק כוונות מודיעין בצה"ל' (בלי שסוגיית ההתרעה תופיע בפקודה, למעט אזכור קצר במשימות הקת"מ).⁴² לפיכך עד עסקת הנשק הצ'כית נתפסה ההתרעה האופרטיבית כבעלת מידת היתכנות נמוכה שאין לסמוך עליה את התכנון המבצעי, ואילו בהינתן ההתרעה האסטרטגית לאחר עסקת הנשק ולנוכח התבססות תפיסת המתקפה המקדימה, נהפכה ההתרעה האופרטיבית בלתי רלוונטית בעליל.

38. אמ"ן, 'תכנית המודיעין – הנחיה לתכנון', 22.2.1955.

39. אביגור, תזכיר.

40. ראו: דברי ראש אמ"ן יהושפט הרכבי במסמך שהעביר לרמטכ"ל: אמ"ן, 'מדיניות ישראל', מארס 1956, א"צ 784/765/2994.

41. ראו לדוגמה מסמך העוסק בצירים הסמוכים לגבול שעל הפיקודים המרחביים לעקוב אחריהם באמצעי איסוף חזותיים (תצפיות, סיורים קרקעיים וגיחות צילום). אמ"ן, 'מערך ההתראה – עדיפות בכיסוי שטחים', 21.5.1956, א"צ 784/765/2004.

42. אמ"ן, 'תכנית עבודת מטכ"ל/אמ"ן וחמ"ן 7/1956', 25.3.1956.

ההתרעה לאחר מבצע קדש

שינוי ממשי בעיסוק בהתרעה התרחש רק לאחר שפינה צה"ל את סיני, בעקבות מבצע קדש, מכוח הסכם הפירוז שייצר חיץ פיזי, ולאחר שלסקוב החליף את דיין כרמטכ"ל. שנים אלו עמדו בסימן הכרה גוברת והולכת בחשיבות ההתרעה (בייחוד האופרטיבית) כבעלת הפוטנציאל להסדיר את המתח שבין איום צבאי ובין המגבלות על יכולת ההפעלה של הכוח הצבאי, הנסמך על מילואים. אלא שעתה נוספו כמה פרמטרים חדשים. ראשית, הסדרי נסיגת הכוחות הישראליים מסיני לאחר מבצע קדש הפכו את חצי האי לשטח מפורז שכוחות או"ם יושבים בו, ובמובן מסוים נתפס השטח כחלק ממרחב ההתרעה שיש לצה"ל בזירה המצרית, המאפשר מתן התרעה אופרטיבית וטקטית. שנית, בשיח המבצעי הישראלי הלכה וקנתה לה אחיזה, כמעט ללא עוררין, תפיסת 'המתקפה המקדימה', וזו שינתה מהותית את תפקיד ההתרעה מבחינה אופרטיבית והורידה את הצורך בה. שלישית, התפתחויות במדינות ערב (בדגש על הקמת האיחודים הערביים) הפכו את האפשרות שתפרוץ מלחמה נוספת בלתי סבירה בראיית אמ"ן.

סיבות אלו יכלו לפגום בעיסוק בהתרעה אופרטיבית, אבל אליהן הצטרפו כמה נסיבות חדשות שבסופו של דבר חיזקו דווקא את העיסוק בה: ראשית, כניסתו של לסקוב לתפקיד הרמטכ"ל במקומו של דיין סימלה גם שינוי בתפיסת העולם של מפקד הצבא בכל הנוגע להתרעה, שכן לסקוב הגדיר את ההתרעה 'קו ההגנה הראשון של צה"ל',⁴³ והדבר דחף את אמ"ן להרחיב במידה ניכרת את עיסוקו בפיתוח אמצעי איסוף משוכללים שישפרו את יכולת מתן ההתרעה. שנית, ובזיקה לסיבה הראשונה, יכולות איסוף חדשות באמ"ן, ובעיקר יכולות האזנה מתקדמות (בדגש על תקשורת מטוסי אויב בתחום התג"מ⁴⁴), חיזקו במידה ניכרת את יכולתו של אמ"ן לעקוב אחר פעילות כוחות האויב – והעניין השפיע בעיקר על ההתרעה ברובד האופרטיבי והטקטי.⁴⁵

לאחר שנסוג צה"ל מחצי האי סיני הוא החל בתהליך תכנון מבצעי. התוצר העיקרי של תהליך זה היה תכנית החומש לבניין סדר הכוחות (סד"כ) הצה"לי לשנים 1962-1958 שכונתה 'בני יעקב'. אמ"ן, שהשתלב בעבודת המטה, גרס כי הרעיון לסלק את ישראל מהמזרח התיכון לא נעלם לאחר מבצע קדש וכי זהו רעיון רב-עוצמה, המאחד במידה רבה את העולם הערבי המפוצל. אלא שהערכת המודיעין גרסה שמדובר בתפיסה שאינה דחופה, וממילא למרות תהליכי ההתעצמות הערביים, יחסי הכוחות הצבאיים עדיין עומדים לטובת צה"ל. אמ"ן סבר שהמלחמה אינה בפתח, שכן צבאות ערב זקוקים לשלוש שנים לפני שיכולתם תאפשר להם לפתוח במלחמה; לכן הם ייאלצו לדחות את שאיפותיהם:

43. תמרי, 'המילואים', עמ' 242.

44. תג"ם – 'תדר גבוה מאוד', הכוונה לשידור אלווטי לצורך תקשורת טקטית של מטוסים בינם לבין עצמם וכינם לשדות התעופה.

45. אמ"ן, 'תכנית עבודה לשנת 1959/60 – יחידה 515', פברואר 1959.

אין אנו רואים כיום סימנים מעידים על כוונת מלחמה קרובה נגד ישראל. את המלחמה בנו והשמדתנו ממשיכים לראות הערבים כיעוד וחזון, אך אינם רואים כל צורך בהחשת מלחמה. הערכתם כי הזמן פועל לטובתם.⁴⁶

בן-גוריון מימש במפורש את הערכת המודיעין כשהחליט לקצץ בהוצאות הצבא: 'המודיעין יכול להביא גם את המדינה לידי כך שתצטרך את הקיצוץ שעשינו לבטל, אם מה שנדמה לנו עכשיו, שלא תהיה מלחמה בקרוב, לא יתאמת'.⁴⁷ עם זאת, התכנית לא הוציאה מכלל אפשרות שסכסוכי הגבול הקיימים עלולים להתדרדר לכדי מלחמה. תכנית 'בני יעקב' כללה אף נספח ובו דיון בסוגיית ההתרעה. במסמך נקבע שאם יחליטו הערבים לתקוף פתאום, סביר שאמ"ן יאתר בעוד מועד סימנים מוקדמים, גם אם לא יהיה לו מידע על עצם ההחלטה. תפיסה זו, שלפיה סיני הוא חלק ממרחב ההתרעה, שלטה בשיח ההתרעה המודיעינית עד אירועי 'פרשת רותם', כשנתיים אחר כך.

בכל הנוגע לתפיסה של הפעלת הכוח הצה"לית, זו הושתתה על השאיפה להקדים ולתקוף את צבאות ערב לפני שיהיה סיפק בידם לצאת למלחמה נגד ישראל. רעיון ההתרעה נועד לאפשר את הרצף שבין זיהוי כוונת הערבים לתקוף ובין הזמן הדרוש לגיוס המילואים וביצוע מתקפת המנע, אם כי ההנחה הייתה ש'המלחמה הבאה כמו מלחמת סיני תפרוץ תוך התרעה מינימלית ומשכה אף הוא יהיה קצר ביותר'.⁴⁸ במצב העניינים שלאחר מבצע קדש סמך אמ"ן את ההתרעה האופרטיבית על המרחב הגאוגרפי ועל כוחות האו"ם החוצצים בין צבא מצרים ובין צה"ל, וגם הפעם, כבעבר, הניח שהתרעה אופרטיבית תינתן רק לאחר שתתקבל התרעה אסטרטגית. גם הפעם חישב אמ"ן את יכולתו לספק התרעה אופרטיבית בהתאם לשיקולים של זמן ומרחב הנוגעים להתארגנות הצבאות הערביים והנעתם אל גבולות ישראל, וכבעבר לא הסתמך המתכנן הצה"לי על שיקולים מכניסטיים אלה וקבע שצה"ל יבנה את כוחו על בסיס ההנחה שיעמדו לרשותו 48 שעות התרעה בלבד, ולא שבוע ימים כמו שחישב אמ"ן.⁴⁹

במובן זה לאחר מבצע קדש השתנה שיח ההתרעה: הנחת היסוד הייתה שאמ"ן יזהה שינויים אסטרטגיים – דוגמת סילוק כוחות האו"ם, סגירת המצרים או התבססות צבאית בסיני – ובעקבות השינוי יגבר הכיסוי האיסופי, שבתורו יספק מה שאנו מכנים 'התרעה אופרטיבית'. מקורו של השינוי היה בהסדרי הביטחון שננקטו לאחר המלחמה, ובראשם מניעת כניסת צבא מצרים לסיני ופעילות כוחות פיקוח של האו"ם בחצי האי. אחר אלה היה יכול אמ"ן לעקוב, ובעקבות המידע להתריע על שינוי בהערכת המצב בסיני. 'ההתרעה אופרטיבית' הוערכה בהתאם לחישובים של זמן ומרחק, שהסתמכו בעיקר על יכולתם של הצבאות הערביים – ובראשם מצרים – לגייס כוחות ולהגיע על פני שטח רחב,

46. צוטט בתוך: שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 30-31.

47. מטכ"ל, 'ישיבת המטה הכללי', 3.1.1957.

48. מטכ"ל, 'רזיזיה של דוקטרינת לחימה ונהלי עבודה', 11.3.1957, א"צ, 133/765/2004.

49. תמרי, 'המילואים', עמ' 217.

שהוא זה שיהיה חלק ממרחב ההתרעה האופרטיבית שיעמוד לרשותה של ישראל. תמורה זו לחלה היטב גם לדרג הפיקוד הצבאי, ושיח ההתרעה שהתקיים בין אמ"ן לגורמי המבצעים והתכנון התחיל נסב על שאלות הנוגעות לטווח הזמנים שבהם יוכל אמ"ן לספק התרעה כנגזרת מהצורך המבצעי. חישובי אמ"ן הבטיחו התרעה אופרטיבית של 'שבוע עד שבועיים'; ראש אג"ם, האלוף מאיר זורע, ומפקד חיל האוויר, האלוף עזר ויצמן, גרסו ש-72 שעות התרעה יספיקו לצה"ל להיערך למלחמה, אבל מבחינה מבצעית יעדיפו שבוע, וכן הלאה.⁵⁰ הנה כי כן, שיח ההתרעה בין צה"ל ובין אמ"ן עבר לפסים הנוגעים לממדים של זמן, ובייחוד להתרעה אופרטיבית לאחר שההתרעה האסטרטגית כבר ניתנה. ההתרעה האסטרטגית נתפסה כמעט כמובנת מאליה.

לקראת סוף שנת 1958 השתנתה שוב גישתו של המטכ"ל כלפי חשיבותה של ההתרעה, אם כי מאפייני השיח נותרו זהים בבסיסם. הרמטכ"ל לסקוב פנה לאמ"ן בבקשה שיציג לפניו את אמצעי האיסוף שההתרעה מושתתת עליהם ויבחן כיצד אפשר לקצר את משכה.⁵¹ תשובת אמ"ן לא חרגה מדיון המוגבל לאמצעי האיסוף, ומעניין לציין שרוב אמצעי האיסוף שהוגדרו 'התרעתיים', עתידים היו להיות מופעלים לאחר קבלת התרעה קונקרטית.⁵² תכנית העבודה של צה"ל לשנת 1959-1960 כבר העלתה את סוגיית ההתרעה כמעט אל ראש סדר העדיפויות. בהוראת הביצוע של התכנית נקבע ש'הגדלת משך ההתראה בכל השטחים ועל-ידי כל הדרגות' היא המשימה הראשונה ברשימת המשימות של צה"ל לשנת העבודה.⁵³ את ההנחיה הזאת תרגם אמ"ן לשרשרת משימות (כולן בשם 'הקדמת משך ההתראה') שהועברו ליחידות האיסוף ולמוסד,⁵⁴ ושוב הוא התמקד בשיפור אמצעי האיסוף בלבד, בלי לבצע דיון אופרטיבי הבוחן מבחינה תפיסתית אם קיצור משך ההתרעה הוא מן האפשר, לנוכח הנסיבות האסטרטגיות והאופרטיביות.

במחצית השנייה של 1959 חל שינוי מהותי בהערכת אמ"ן את מוכנותו של צבא מצרים לבצע מהלכים בעלי אופי התקפי, ובפרט חסימת מצרי אילת וכניסה מקדימה למערכי המגננה בסיני. בעקבות שיפור המוכנות עדכנה מחלקת המחקר את הערכתה בנוגע למשך הזמן הדרוש לצבא מצרים להיערך בצורה הגנתית מלאה בסיני, וכפועל יוצא משך התרעה של 'שבוע עד שבועיים' בלבד, שלטענת אמ"ן היה ביכולתו לספק, לא היה זמן מספק מבחינת צרכיו האופרטיביים של צה"ל.⁵⁵ בחזית הצפונית היה המצב דחוק אף יותר: למרות

50. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 49-51.

51. מטכ"ל, 'ההתראה המוקדמת', 8.10.1958, א"צ, 155/765/2004.

52. אמ"ן, 'הקדמת מרחק ההתראה', 27.10.1958, א"צ, 1625/765/2004.

53. מטכ"ל, 'תכנית עבודה צה"ל 60/59 – הוראת ביצוע', 30.10.1958, א"צ, 155/765/2004; אג"מ, 'הנחיות ראש אג"מ לשנת העבודה 60/59', 30.10.1958, א"צ, 157/765/2004; יציין שבתקופה הנרונה במאמר נהוג היה לכתוב בצה"ל 'התראה' ולא 'התרעה'.

54. אמ"ן, 'הקדמת משך ההתראה', 26.11.1958, א"צ, 1625/765/2004.

55. אמ"ן, 'ראשי פרקים להערכת המודיעין – דברי ראש אמ"ן, ללא תאריך, ככל הנראה סוף שנת

1958, א"צ, 1625/765/2004. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 51.

הצלחתו לאתר תרגיל סורי רחב היקף כעשרה ימים לפני שהחל, העריך אמ"ן שצבא סוריה יוכל לרכו 'כוח הלם' של ארבע חטיבות בתוך 36 עד 48 שעות מהפקודה, ושלאחר עוד יממה יצטרפו אליו יתר היחידות הלוחמות; התקפה בכוח מלא, לעומת זה, שמטרתה הבקעה עמוקה לישראל תימשך חמישה עד שישה ימים.⁵⁶ שפי ציין שאלוף הפיקוד זורע ראה אפילו בהערכה של 36 עד 48 שעות הערכה אופטימית מדי, וכהנחת עבודה (שראה בה הערכה ראלית) קבע משך זמן של 24 שעות מרגע קבלת הפקודה עד כניסת 'כוח ההלם' ללחימה מול צה"ל.⁵⁷

הטמעת מערכות נשק חדשות בצבאות הקהילה הערבית המאוחדת (הקע"מ)⁵⁸ וכן היערכות צבאית של מצרים לא שגרתית בסוף שנת 1959 והעלאת כוננות גם בסוריה העלו את מפלס המתח באמ"ן, אך הוא שכך במידה מסוימת לאחר שביטלו המצרים אחדים מצעדי הכוננות והסיגו חלק ניכר מהכוחות שהכניסו לסיני. אמ"ן זיהה שהמצרים בונים בסיני מוכנות שתאפשר להם לפרוס בתוך זמן קצר סדר כוחות גדול – עניין שיזרו את השלמת המערך הצבאי המצרי במלואו. המודיעין הסביר מהלכים אלה במונחים הגנתיים או תגובתיים כלפי לישראל, והותיר את הערכתו הבסיסית שההכנות למלחמה נגד ישראל לא יושלמו לפני שנת 1962. הרמטכ"ל לסקוב – אף שחלק במידה מסוימת על הערכת אמ"ן וזיהה ממדים התקפיים בהכנות המצרים – לא ראה במתרחש בסיני איום מידי ולא חרג מהנחת היסוד שמלחמה אינה צפויה לפני שנת 1962.⁵⁹

ואולם למרות הערכה בסיסית זו, ראוי לציין שמבחינה תפיסתית היו המטה הכללי ואמ"ן שרויים בהלוך רוח שהעמיד במרכז סדר היום בראש ובראשונה את ההתרעה האופרטיבית. כך כתב הרמטכ"ל ב־16 ביוני 1959 בהנחיה שהעביר לאמ"ן ושכסופו של דבר הולידה את דוח ועדת ההתרעה:

לאור המרחק הקטן משטח כנוס עוין אל מטרה בתוך שטחנו, לאור המהירות של מטוסי הסילון וכן קיום כוחות ממוכנים – חייבים אנו לבדוק כמה אלמנטים של מודיעין בהשוואה לרקע הזמן.⁶⁰

בדבריו של ראש אמ"ן האלוף חיים הרצוג על דוח ההתרעה, שנכתבו באפריל 1960, הוא הוסיף את הדברים האלה:

56. אמ"ן, 'אתראה ביחס לתמרון הסורי', 9.6.1959. א"צ 209/765/2004; אמ"ן, 'התקפת פתע של הכוחות הסוריים', 17.12.1959, א"צ, 210/765/2004.

57. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 52-53.

58. קע"מ – ישות פוליטית משותפת לסוריה ולמצרים שהוקמה בשנת 1958.

59. שם, עמ' 37-38.

60. אמ"ן, ועדת ההתראה (1960). הנחיה זו צורפה כלשונה לדוח ועדת ההתרעה, שפורסם כאמור במאס-אפרייל 1960.

המסקנה העיקרית הבולטת מקריאת הדו"ח של הועדה:
מאז תחילת ההצטיידות, הארגון מחדש וההתעצמות של צבא קע"מ ובמיוחד לאחר
הקמת קע"מ – היתה משימתו העיקרית של המודיעין לשים את הדגש האיסופי
על איסוף פסיבי. האויב לא היה מוכן לבצוע מתקפה ואיסוף ההתראה היה נושא
משני. מאמצע שנת 1959, כאשר שינה האויב הקע"מ ארגונו ועיכל [את] עיקר הציוד
החדש, הריהו נמצא בכוננות לפעולה מתקפית. משימת ההתראה הפכה על כן
מאותו מועד למשימת האיסוף העיקרית.⁶¹

גם אם נראה דברים אלה – שנכתבו שבועות אחדים לאחר 'פרשת רותם' – באופן
ביקורתי, לא ניתן להתעלם מדברי הרמטכ"ל המדגישים את הצורך בשיפור יכולת האיסוף
לקיצור משך ההתרעה.⁶²

ההתרעה ותפיסת האיסוף

הנה כי כן, מאמצע שנת 1959 נעשתה סוגיית ההתרעה האופרטיבית אקוטית עוד יותר
לאמ"ן ועלתה אל ראש סדר העדיפויות של צה"ל. בה בעת התמקד הדיון בהתרעה בלוחות
זמנים וראה בהם פונקציה של הגדלת אמצעי האיסוף ושיפור נגישותם. צמצום שיח
ההתרעה להיבטים של איסוף בלבד והזיקה שנוצרה בין כמות החיישנים ובין היכולת
לתת התרעה, השתקפו גם בוויכוח בין הרמטכ"ל ובין ראש אמ"ן לאחר 'פרשת רותם':
הרמטכ"ל טען שאמ"ן לא תרגם את הנחייתו לקדם את יכולת ההתרעה לצעדים לשיפור
יכולת האיסוף, וראש אמ"ן גרס כי אמ"ן פעל ככל יכולתו בכיוון זה, גם אם צעדיו לא
הניבו בסופו של דבר את התוצאות המקווות.⁶³ בוויכוח זה אין ביכולתנו להכריע.
מאמצע שנת 1958 ואילך ביטאו תכניות העבודה של יחידות האיסוף של אמ"ן ושל
אמ"ן עצמו הירדת משימת לשיפור האיסוף ולקיצור משך ההתרעה: ראש ענף איסוף הזכיר את
הפערים בתחום האיסוף המודיעיני שפוגמים ביכולת ההתרעה מול מצרים, ואף ציין –
בלי לעמוד על הפרדוקס שבדבריו – שבתנאי מלחמה היה מצליח להפעיל את חיל האוויר
במשימות צילום ובכך היה אומד טוב יותר את ההיערכות הצבאית של מצרים בסיני.
לצורך שיפור יכולות האיסוף, כדי לשפר את יכולת ההתרעה, התמקד ענף האיסוף בשיפור
האיסוף הסיגיניטי – בדגש על מערך המכ"מים – ושיפור איסוף באמצעות סוכנים. בשאר
הגזרות, ציין ראש ענף איסוף, אפשר להתחייב על רמה נאותה של כיסוי התרעתי. ובסך
הכול 'לא יהא שוני רב בין תכנית העבודה לשנת 1960/61 ובין זו של השנה השוטפת לגבי

61. ש.ם.

62. שפי מציין כי לסקוב ראה בדברי הרצוג חכמה והצטדקות שלאחר מעשה וכי אמ"ן לא יישם, הלכה
למעשה, את הנחייתו לשפר את יכולות האיסוף. שפי, ההתרעה במבחן, עמ' 53.

63. ש.ם.

המאמץ של הענף ויחידות האיסוף [...] ויחד עם זאת תוקדש מיטב תשומת הלב לקידום נושא ההתראה'.⁶⁴

דוח ועדת ההתרעה, אף שפורסם לאחר 'פרשת רותם', נכתב כחצי שנה לפניו, והוא צוהר ייחודי לבחינת תפישת האיסוף בהקשר של משימת ההתרעה בסוף שנות החמישים. הדוח מלמד שכאשר דיבר אמ"ן על 'התרעה' ועל אמצעי האיסוף הנחוצים להשגתה, הוא התכוון למה שכינינו 'התרעה אופרטיבית' ו'התרעה טקטית' (בדוח היא כונתה 'התרעה מבצעית'); והותיר מחוץ למסגרת הדיון את ההתרעה (ואת האיסוף להתרעה) האסטרטגית. בדוח נסקרו בשיטתיות כל אמצעי האיסוף הקיימים, הפוטנציאל שלהם ונקודות העצמה והתורפה, ואף הובאה רשימת 'סימנים מעידים' למלחמה. במפתיע, אף שיחידת האזנה 515 נהייתה סוכנות האיסוף העיקרית של אמ"ן (תהליך שקיבל ביטוי בעלייה דרמטית וחסרת תקדים בתקציבי הרכש של היחידה לאחר מבצע קדש) – הוצבו בדוח דווקא התחום החזותי (תצלומי האוויר) והתצפיות העמוקות של סוכנים או לוחמים כבסיס למתן ההתרעה. בדוח נטען שיכולות ההסתרה של הצבאות הערביים – בייחוד מצרים – והיכולת לנוע בדממת אלחוט הופכות את מקורות האיסוף החזותיים למקורות העיקריים להתרעה. במקורות אלה נכללו בדוח סוכנים שתפקידם יהיה להיפרס על צירים, בצמתים, על גשרים, בבסיסי צבא וכדומה. סוכנים אלה יצוידו באמצעי שידור וידווחו למפעיליהם על תנועת הכוחות הערביים. לצד הסוכנים, נטען בדוח, ייפרסו בשטח כוחות חשאי של יחידה 269 (סיירת מטכ"ל, שאך זה הוקמה) וחוליות של יחידה 188 (היחידה המבצעית של אמ"ן). בו בזמן יופעלו גם תצפיות קרקע רגילות, מטוסי צילום וסיירי אוויר. כאלמנטים משלימים, נגרס בדוח, ישמשו גם מידע מודיעיני שיתקבל משיירות עמיתים ומעקב אחר אמצעי התקשורת הגלויים.

בכל הנוגע למאמצי האיסוף בכלל ולאמצעים החזותיים בפרט הודגשו בדוח המעקב בזמן אמת אחר פעילות חילות האוויר הערביים והצורך ביצירת קשר ישיר בין יחידות האיסוף, המפקדים והכוחות הלוחמים. באורח תמוה הונח בדוח שהיכולת לאתר את תנועת מטוסי האויב היא אלמנט עיקרי ביכולת לספק התרעה אופרטיבית. בדוח הומלץ אפוא לפרוס את האלמנטים של האיסוף החזותי סביב בסיסי חילות האוויר הערביים ולמקד את הכיסוי האיסופי של יחידה 515 ברשתות התקשורת של המטוסים ותחנות הקרקע (אם כי גם יכולת זו הוערכה כמוגבלת וכבעלת פוטנציאל עתידי בעיקר).⁶⁵

בדוח העלו אפוא כמה ממצאים מעניינים המחייבים הסבר: ראשית, הוענקה בו קדימות לאמצעי האיסוף החזותיים על פני כל אמצעי איסוף אחר. ייתכן שהיה בכך הד לכישלון 'פרשת רותם' וביטוי לשאיפה לחזור לאמצעי האיסוף 'המוכרים והטובים' – סוכנים ותצפיות – על חשבון אמצעים מתקדמים שטרם פרעו את האשראי שניתן להם ועדיין נותרו בגדר הבטחה שלא מומשה. שנית, בעקבות 'פרשת רותם' נתפסה ההתרעה, יותר

64. אמ"ן, 'תכנית עבודה לשנת 1960/61 – ענף איסוף', 17.12.1959, א"צ, 717/1148/2004.

65. לצד אלה הוסיף הדוח גם את תחנות המכ"ם הישראליות כמקור להתרעה.

מתמיד, כפונקציה של יכולת האיסוף ושל כמות אמצעי האיסוף, ולא כביטוי של יכולת מודיעינית שלמה (מחקר ואיסוף) המתאימה לתפיסה אופרטיבית. על רקע זה אפשר להבין את דרישות האיסוף המופרזות שהציג הרוח: תוספת של עשרות רבות של אנשי מודיעין (בייחוד ליחידה 515); רכש גדול של אמצעי איסוף בתחומים של האזנה, תצפית ופינוח תצלומי אוויר וקרקע ושל אמצעי תקשורת לסוכנים וליחידות מבצעיות; והקמת רשתות תקשורת מתקדמות בין גורמי האיסוף, פיקוד אמ"ן, המטה הכללי, הפיקודים והעוצבות. וסיבה שלישית ואחרונה – אף שהרוח הניח תשתית מושגית איתנה לדיון בהתרעה, עיסוקו המפורט בחילות האוויר הערביים כבסיס למתן ההתרעה סימן תנועה לדיון ברובד ההתרעה הטקטית והזנחה של הרובד האופרטיבי. כך או כך דומה שהספקנות שאפפה את הרוח ויחסו לתחום ההאזנה אינם עולים בקנה אחד עם הציפיות הגבוהות של ראשות אמ"ן במחצית השנייה של שנות החמישים מתרומתן של יכולות ההאזנה – הן למאמץ המודיעיני הכולל (כיסוי בסיסי) והן לצורך דיווח בזמן אמת (למשל בתחום ההתרעה האווירית).

סיכום

ההתרעה המודיעינית כמה רבדים לה. הכלת מסגרת מושגית המבחינה בין שלוש סביבות של התרעה – אסטרטגית, אופרטיבית וטקטית – יוצרת הבחנה מדויקת בדבר מעמדה ותפקידה של ההתרעה בצה"ל ובאמ"ן. הקביעה הנכונה – שמראשית ימי המדינה הייתה ההתרעה אחת משלוש הרגליים שעליהן נשענה תפיסת הביטחון – אינה מייטרת את הצורך לדון בפירוט ובדקדקנות בכל אחת מסביבות ההתרעה. ראינו שעד מבצע קדש הייתה ההתרעה האסטרטגית הרעיון העיקרי שהסדיר את התנהלותו האסטרטגית והאופרטיבית של המתכנן הצה"לי. הערכת המודיעין ש'סיכוב שני' ביזמה ערבית אינו צפוי בקרוב לצד הכרה במגבלות היכולת לספק התרעה אופרטיבית הפכו את המענה האופרטיבי הישראלי לכזה שאינו נסמך על התרעה אופרטיבית. המערכת הצבאית הישראלית הכירה במתח שהייתה שרויה בו בין הכורח להחזיק צבא סדיר קטן בלבד ולגייס מילואים בחירום ובין היכולת המוגבלת של הביון הישראלי לספק התרעה; אבל היא העדיפה להסתמך על התרעה אסטרטגית, וסברה שסיכוייה להשיגה טובים למדי. רעיון 'המתקפה המקדימה', שקנה לו אחיזה לאחר שנודע על עסקת הנשק הצ'כית, הפך את ההתרעה האופרטיבית לרלוונטית פחות, שכן היזמה למלחמה אמורה הייתה (ואכן הייתה בסופו של דבר) בידי צה"ל.

השינוי המהותי בתפיסת ההתרעה והעלאתה אל ראש סדר העדיפויות של אמ"ן התחולל באמצע שנת 1957, עם נסיגתו של צה"ל מסיני. למן תקופה זו התחזק לעין שיעור מעמדה של ההתרעה האופרטיבית מכמה סיבות: בשל הקו האופרטיבי שהוביל הרמטכ"ל החדש לסקוב; בשל חיזוק יכולות האיסוף (בעיקר בתחום ההאזנה) של אמ"ן, שחיזקו את ביטחוננו ביכולתו לתת התרעה; ובעיקר לאחר שלמשוואה הצטרף 'מרחב התרעה'

גאוגרפי – חצי האי סיני – שאמור היה להקנות למודיעין הישראלי שהות לאיתור סימנים מעידים, שבתורם אמורים היו לאפשר מתן התרעה אופרטיבית. להבדיל מהמחצית הראשונה של שנות החמישים, עתה נועדה ההתרעה האופרטיבית לאפשר את הידרכות המערכת הצבאית הישראלית למתקפה מקדימה, שקודם לכן אמורה הייתה להתבצע ביזמה ישראלית מלאה לאחר קבלת התרעה אסטרטגית. אלא שככל שהלכה ההתרעה האופרטיבית והתבססה בשיח האג"מ-מודיעיני הישראלי, כך היא צומצמה להיבטים של איסוף בלבד. המכניסיות של השיח, שבאה לידי ביטוי בהתמקדות ביכולת לזהות תנועת כוחות (קרקעיים, אוויריים ובמידה פחותה גם ימיים), הביאה בסופו של דבר לידי מיקודו של השיח ביכולות המעקב אחר הכוחות – כלומר ביכולות האיסוף.

במובן זה כישלון אמ"ן בזיהוי כניסת כוחות מצריים אל סיני – היא 'פרשת רותם' – אינו מצביע על כשל מערכתי. אמ"ן והמטכ"ל היו שרויים בסביבה הקונצפטואלית האופרטיבית. ביסוד תפיסת ההתרעה עמדה ההנחה שקיים מצב אסטרטגי שבו פעולה צבאית של מצרים בסיני היא מן האפשר, ותפיסת ההתרעה האופרטיבית הלמה היטב את התכנון המבצעי ואת התפיסה האופרטיבית כולה. 'פרשת רותם' נבעה מכשל בהפעלת אמצעי האיסוף – כשל שמקורו בהתאמה לא נכונה של אמצעי איסוף אל מציאות גאו-אסטרטגית. את הכשל האיסופי הזה פירשו בדיעבד אנשי אמ"ן ככישלון הטכנולוגיה או למצער כאי-מימוש ההבטחה שטמנו בחובם האמצעים הטכנולוגיים שאמ"ן אך זה נחשף אליהם. במובן זה דוח ההתרעה שנכתב כמה חודשים לפני 'פרשת רותם' ופורסם כמה שבועות אחריה מגלם תגובת ראקציה: הסברה שבכדי לטייב את ההתרעה יש להרבות באמצעי איסוף, והאמונה שמוטב יהיה לבסס את ההתרעה על 'הגורם האנושי' ולא על אמצעים טכנולוגיים (בעיקר ההאזנה), שכשלו ברגע האמת. במובן זה ייצג דוח הוועדה גישה שכבר בראשית שנות השישים עברה מן העולם, בעת שעמד המודיעין הישראלי על ספה של מהפכה טכנולוגית רבתי שהציבה את תחום ההאזנה בלב המענה האיסופי.

השתנות ההתרעה כרכיב אסטרטגי ואופרטיבי

